

LUND UNIVERSITY

Svenska arkeologer i sydafrikanska miljöer

perspektiv av etisk relevans

Larsson, Lars

Published in:

Etiska perspektiv inom arkeologin

2015

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Larsson, L. (2015). Svenska arkeologer i sydafrikanska miljöer: perspektiv av etisk relevans. I E. Iregren, & K. Jennbert (Red.), *Etiska perspektiv inom arkeologin: Studenter och lärare i Lund reflekterar över ämnesetiska frågor* (s. 15). (Report series. Institute of Archaeology).
<http://lup.lub.lu.se/search/ws/files/3637470/5473978.pdf#page=18>

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Etiska perspektiv inom arkeologin

Studenter och lärare i Lund reflekterar över
ämnesetiska frågor

ELISABETH IREGREN OCH KRISTINA JENNBERT (RED.)

INSTITUTIONEN FÖR ARKEOLOGI OCH ANTIKENS HISTORIA | LUNDS UNIVERSITET

ETISKA PERSPEKTIV INOM ARKEOLOGIN

Etiska perspektiv inom arkeologin

Studenter och lärare i Lund
reflekterar över ämnesetiska frågor

ELISABETH IREGREN OCH KRISTINA JENNBERT (RED.)

LUNDS
UNIVERSITET

REPORT SERIES
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Report series. Institute of Archaeology kan beställas via Lunds universitet:
www.ht.lu.se/serie/ReportArch/
E-post: skriftserier@ht.lu.se

Omslagsbilder: Huaca Prieta och plundrade gravar vid El Brujo, Peru.
Kristina Jennbert 2012

Copyright Författarna

Institutionen för Arkeologi och Antikens historia
ISBN 978-91-89578-61-6 (tryck)
ISBN 978-91-87833-35-9 (pdf)
ISSN 0281-3440

Omslagsdesign och sättning Jonas Palm

Tryck i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2015

Innehåll

Förord	7
Inledning <i>Elisabeth Iregren och Kristina Jennbert</i>	9
ATT ARBETA I ANNAN MILJÖ	13
Svenska arkeologer i sydafrikanska miljöer – Perspektiv av etisk relevans <i>Lars Larsson</i>	15
Perspektiv på världskulturarvet Panamá de Viejo <i>Jeanette Gimmerstam</i>	31
Creating Space for ”Children of Silence” in Estonia and Sweden <i>Elisabeth Iregren</i>	57
Ethics in Latvian archaeological practice: the treatment of human remains <i>Aija Macāne</i>	73
Arkeologi och väpnade konflikter <i>Mats Mogren</i>	95

ATT FÖRMEDLA	113
Utställningar med stulna föremål – <i>de andras</i> kulturföremål <i>Ida Feltzin</i>	115
Handel med kulturföremål och repatriering – två etiska dilemman <i>Maria Åkesson</i>	129
Vem var du, vem är jag? <i>Karina Larsson</i>	151
Medeltidsarkeologi 1983-2009 - förmedling, representativitet och ansvar <i>Erik Johansson</i>	171
ATT FÖRVALTA, FORSKA OCH BILDA	197
Kiviksgraven - etiska aspekter på exploatering <i>Anna Klintberger Wändahl</i>	199
Repatriering – en nationell angelägenhet? <i>Anna Rasmusson</i>	219
Illegalt utgrävda föremål - etiska perspektiv <i>Sigrid Hagefalk</i>	243
Gratisgrävorna <i>Christoffer Hagberg</i>	269
Kunskapskulturer och etik i arkeologisk utbildning och forskning <i>Kristina Jennbert</i>	293
Appendices. Kursmaterial från etikkurser vårterminen 2011	317

Förord

Antologin *Etiska perspektiv inom arkeologin* där studenter och lärare i Lund reflekterar över ämnesetiska frågor är färdigställd med några års fördröjning. Våra etikkurser har visat sig få stor betydelse för både de studenter som deltog i kurserna och för de studenter som idag på andra sätt utvecklar etiska perspektiv inom sin utbildning. För oss lärare har etikkurserna inspirerat oss till att ställa frågor med etiska perspektiv om utbildning, forskningsverksamhet och förmedling.

Vi vill tacka alla skribenterna för tålamod i processen att finna både tid och medel för oss att kunna redigera och ge ut antologin. Vi vill speciellt tacka Katarina Bernhardsson och Louice Cardell Löfving vid Skriftserierna inom humaniora och teologi vid Lunds universitet för all deras hjälp med färdigställande av volymen.

Lund den 8 maj 2015

Elisabeth Iregren och Kristina Jennbert

Inledning

Elisabeth Iregren och Kristina Jennbert

Med ett kritisk tänkande och en medvetenhet om att världen inte är enkelt sammansatt utan består av normer och värderingar förbereder vi studenterna för ett yrkesliv, där deras egna slutsatser och handlingsutrymme kan ta plats.

Institutionen för Arkeologi och antikens historia i Lund har tidigare publicerat två etikpublikationer i sina skriftserier, dels *Arkeologi och etik* (Iregren & Werbart 1994) och dels *I Adams barn ...* (Iregren & Redin 1995). I den förstnämnda volymen ingår föreläsningar om etiska frågor, som presenterats vid osteologikursens då återkommande endagsseminarier om etik. Dessa välbesökta seminarier var fröet till våra fortsatta utbildningar i etik. Den sistnämnda publikationen handlar om återbegravningsproblematik och är också baserad på ett möte. Denna gång hölls sammandragningen vid länsstyrelsen i Skåne. Flera av institutionens lärare har också medverkat med artiklar i Svenska Arkeologiska Samfundets etikvolym *Swedish Archaeologists on Ethics* (Karlsson 2004). Vi är stolta över att vi är en av de institutioner i Sverige som erbjuder etikkurser (Price 2004:35).

Denna volym ger en inblick i utbildning i etik som getts vid institutionen i Lund. De flesta bidragen utgörs av 15-poängsuppsatser i etik på masternivå. Dessa artiklar är några av de uppsatser som ventilerades under vårterminerna 2009, 2010 och 2011 (Kursplan, kursschema och litteraturlista i *Appendices*). Elisabeth Iregren, Kristina Jennbert och Mats Mogren var då lärare på utbildningen. En lärare som ofta medverkade var även Staffan Lundén från Göteborgs universitet.

Det är inte alltid så att vi som lärare håller med studenterna om deras

slutsatser. Det är inte vi som skall bestämma riktningen i texterna, snarare vill vi uppmuntra till egna ställningstaganden. Men diskussionerna har alltid varit givande. Det har också varit utvecklande, både för studenter och lärare, att mötas över gängse ämnesgränser. Särskilt viktigt har uppsatsarbetet varit. Studenterna uppmuntrades att göra egna undersökningar och ta kontakter. De använde internet; de intervjuade andra studenter på campus. De intervjuade yrkesverksamma arkeologer och intendent. Detta tillsammans med skrivprocessen gjorde att de etiska perspektiven både djupnade och breddades.

Mogren och Iregren ansvarade samtidigt även för den kortare etikkurs, som ingick i kandidatutbildningarna i institutionens fyra ämnen Arkeologi, Historisk arkeologi, Historisk osteologi och Antikens kultur och samhällsliv, en 5-poängskurs. Lärare från de olika ämnena föreläste under kursen om aktuella frågeställningar eller problem inom sin ämnessfär. Examinationen bestod av en hel dags ventileringar. Studenterna föreslog olika teman och grupper formades därefter. Modellen för presentationen blev ofta en TV- debatt med en moderator och personer som agerade förespråkare och motståndare – ofta med olika yrkesroller. Teman kunde vara t.ex. krav på British Museum att återlämna Parthenonfrisen till grekiska staten.

Studenter i master- respektive kandidatkurserna deltog i samma föreläsningar, men de hade självfallet olika litteraturlistor. I masterkursen har bl.a. boken *Inledning till etiken* av Göran Collste (2010) ingått i kurslitteraturen. Han skriver om yrkesetik som ett av många teman. Han menar att dygdetik och konsekvensetik är viktiga komponenter i vårt yrkesarbete. Collste framhåller också att individen under sitt arbete förvärvar *vissa dygder som klokhet, mod, inlevelseförmåga, rättvisa och tålmod* (Collste 2010:126).

Mod, som en dygd, lyftes ursprungligen fram av Aristoteles (Collste 2010:91). I föreliggande volym visar flera masterstudenter prov på mod. En skriver om kommunal exploatering och kritiserar hårt den okunskap/det ointresse för kulturarvet, som hon tycker sig se, i en skånsk kommun. En annan skribent diskuterar gratisarbete utfört av institutionens studenter på en exploateringsundersökning. Sådana bidrag visar att mod inte bara förvärfvas med ålder och under långvarig anställning – som Collste antyder.

Men som lärare minns vi också ett temaförslag för masteruppsatsen, som fortfarande väntar på genomförande *Diskriminering av unga, kvinnliga studenter under fältarbetet*. Studenten sade rent ut att hon inte vågade ta sig an ämnet, trots att hon egentligen ville det. Hon tänkte på framtida anställningsmöjligheter.

Andra teman som ventilerats vid institutionen på denna nivå är vårt yrkesetiska ansvar för rekonstruktioner, plundring av silverskatter på Gotland, kreationism och dess missbruk av arkeologin, Mårups hotade kyrka i Danmark, handel med människoben, om aDNA är en del av vårt kulturarv, att arbeta som arkeolog utomlands (Samoa), ett digitalt besök vid sydafrikanska museer.

Denna volym är ett tillfälligt urval av uppsatser. Alla studenter ville inte eller hade inte möjlighet att medverka vid publiceringen. Alla bidrag har omarbetats. Men någon representant för alla kurserna ingår här.

Det är påfallande hur stort intresset för internationella teman är – såväl bland studenter som lärare. Nästan två tredjedelar av artiklarna berör plundring, smugglade föremål och repatriering av såväl artefakter som mänskliga lämningar. Studenterna tar även ett stort ansvar för tidigare generationers museala missgrepp och felslut. Några lärare lyfter här också fram exempel på förhållningssätt vid arbete i andra länder och hur vi kan agera som lärare och forskare inom arkeologi.

Finns det rätt och fel inom utbildning och forskning? Och i så fall vem bestämmer hur det ska vara? Finns det några grundläggande värderingar hur vi som goda människor ska bedriva utbildning och forskning? Frågorna om frihet och ansvar inom utbildning och forskning är många. Som lärare och forskare ställs vi inför dem många gånger omedvetet. Ibland bränner frågorna till när utbildningspolitiska direktiv bestämmer hur vi ska bedriva undervisningen. De forskningspolitiska strategierna väcker funderingar över humanioras roll i vårt samhälle och stärker vår övertygelse om att kunskap och humanistiska perspektiv får ett samhälle att blomstra.

Det finns handlingsalternativ för forskare, lärare och antikvarier. De pliktetiska riktlinjerna ger stadga åt arkeologetablissemangen oavsett vilken arbetsorganisation man arbetar i. De konsekvensetiska frågorna som ställs inom arkeologisk forskning och den högre utbildningen öppnar för kritiskt tänkande.

Referenser

- Collste, G. 2010. *Inledning till etiken*. 3 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Iregren, E. & Werbart, B. (red.). 1994. *Arkeologi och etik. Seminarium för arkeologer och osteologer 9 december 1993*. Institute of Archaeology, University of Lund, Report Series 52, Lund: Arkeologiska institutionen.
- Iregren, E. & Redin, L. (red.). 1995. "I Adams barn ...". En diskussion om etiska aspekter på museiförvaring och återbegravning av medeltida skelettmaterial. Institute of Archaeology, University of Lund, Report Series 55. Lund: Arkeologiska institutionen.
- Karlsson, H. (red.). 2004. *Swedish Archaeologists on Ethics*. Lindome: Bricoleur Press.
- Price, N. 2004. Teaching Archaeological Ethics at a Swedish University. I: Karlsson, H. *Swedish Archaeologists on Ethics*. s. 35-59. Lindome: Bricoleur Press.

Att arbeta i annan miljö

Svenska arkeologer i sydafrikanska miljöer – perspektiv av etisk relevans

Lars Larsson

Abstract

Södra Afrikas arkeologi har utövat en speciell lockelse på artikelförfattaren. Under några år i mitten av 1990-talet bedrevs arkeologiska undersökningar i norra delen av Zimbabwe, senare i västra Sydafrika. Under dessa insatser kom vi i kontakt med olika aktiviteter och företeelser såsom alkoholism, nepotism, korruption, främlingsfientlighet, kvinnoförtryck och HIV som kan kräva vissa etiska ställningstaganden. Även uppfattningen om arbetstid och anställningsformer kan avvika betydligt från ordinära svenska förhållanden.

Intresse väcks för arkeologi i södra Afrika

Arkeologi och etik rymmer åtskilliga infallsvinklar eftersom man samarbetar med människor idag för att förstå människor i avlägsen gårdag. Eftersom jag bedrivit fältarkeologi i flera länder utanför Sverige har jag valt att berätta om händelser och förhållanden främst i södra Afrika vilka på olika sätt har anknytning till ställningstaganden av etisk natur.

Sedan mitten av 1970-talet har jag varit intresserad av paleolitisk forskning i södra Afrika. Det var vid ett besök på museet som tillhör

Department of Archaeology vid Cambridgeuniversitet som intresset väcktes. Jag gick igenom materialet från Star Carr, som det anstod en mesolitikumfrälst vid den tiden, då en medarbetare vid museet visade mig några mikrolitliknande föremål som han grävt fram på en boplats i Lesoto. De såg mesolitiska ut men han hade nyligen fått C 14-dateringar som angav att de kunde vara flera tiotusentals år gamla. Sedan dess har jag med stort intresse följt stenåldersforskningen i södra Afrika.

Förhoppningen var att någon gång besöka regionen och där kanske kunna genomföra fältinsatser. Redan 1984 blev jag inbjuden till en kongress i Sydafrika med anledning av att det var sextio år sedan som kraniet tillhörig en ung *Australopithecus africanus* påträffades i Tuang. Professor Philip Tobias skulle leda konferensen och det stod mycket klart på inbjudan att konferensen skulle genomföras utan hänsynstagande till de deltagandes etniska tillhörighet, religion eller kön. Tobias var känd för sitt tydliga avståndstagande från det sydafrikanska apartheidsystemet. Kanske var jag lite naiv men med dessa reservationer trodde jag att det var acceptabelt att delta i konferensen. Men på något sätt fick *Isolera Sydafrika-kommittén* (ISAK) reda på min anmälan. Vid ett telefonsamtal meddelande en representant från ISAK att inte bara jag utan hela institutionen skulle sättas upp på en ”svart lista” ifall jag reste till Sydafrika – jag avstod. Sedan dess har jag ifrågasatt isolering av länder som en metod att få genomfört förändringar. Min övertygelse är att isolering av ett land är ett ytterst olämpligt sätt att försöka få till förändring av de orättvisor som landets ledning har infört. Det bidrar istället till att de styrande, genom befolkningens okunskap om omvärldens reaktion, kan befästa och vidmakthålla ett regelvidrigt styre. Tvärtom kan man genom sin närvaro i det aktuella landet informera om omvärldens avsky för det gällande regelverket.

Insatser i Zimbabwe

Det fick bli att på avstånd följa forskningen i Sydafrika men om möjlighet kunna genomföra forskning i ett närbeläget land. Genom uppmuntran och stöd från professor Paul Sinclair i Uppsala och hjälp av Dr Anders Lindahl i Lund kom intresset att inriktas på Zimbabwe. I slutet av 1980-

talet hade betydelsefulla kontakter etablerats mellan svensk och zimbabweansk arkeologi. Dessa avsåg i första hand den period och de förhållanden som kunde knytas till de s.k. zimbabwe som omfattande centrala platser för en speciell samhällsstruktur under tiden ca.1100–1600. Zimbabwe är vad jag vet det enda landet i världen som är uppkallat efter en fornlämning!

Här hade en omfattande paleolitisk forskning bedrivits men det fanns mycket att fortsätta med. Under 1960- och 1970-talet var den paleolitiska forskningen i protektoratet Sydrhodesia, som landet då hette, den mest aktiva i hela södra Afrika. Mitt under brinnande inbördeskrig genomfördes betydande utgrävningar i främst den sydvästra delen av landet (Walker 1995).

På sommaren 1990 hade jag ordnat forskningstillstånd för Zimbabwe och av högsta antikvariska myndigheten var jag välkommen att studera samlingarna vid huvudmuseet i Harare. Väl nedrest visade sig däremot förutsättningarna helt ändrade. Mina besök vid de antikvariska myndigheterna liksom vid universitetet löpte utan problem och stort intresse visades mig för framtida arkeologiska fältinsatser och de

Figur 1.
Från halvgrottan
Zombempata, norra
Zimbabwe, var utsikten
över omgivningen helt
fantastisk. De fångstfolk
som bebott platsen har
kunnat kontrollera
djurens förflyttningar
inom ett stort område.
(Foto: Lars Larsson 1995.)

frågeställningar som var knutna till dessa. Men vid besöket på museet blev det tvärstopp, när jag anmälde mitt intresse för att få gå igenom tidigare fyndmaterial. Museichefen förvägrade mig totalt inträde och hotade med att tillkalla polis om jag försökte komma in. Jag förstod ingenting och det gjorde inte heller de personer jag tidigare besökt. Genom telefonsamtal och besök hos museichefen försökte de att plädera för att jag skulle få se materialet – dock utan resultat och därtill helt utan förklaring. Inte ens den högsta ledningen för de antikvariska myndigheterna, som egentligen var museichefens överordnade, hade någon lycka. Det visade sig att chefens man hade en post inom högsta politiska eliten som gjorde att de inte kunde gå emot hennes beslut. Jag uppfattade det som att museichefen hade något emot vita forskare men fick då höra att hon oftast behandlade sina svarta landsmän på samma sätt.

Helt misslyckat blev dock inte mitt första besök i Zimbabwe. Jag fick låna en jeep och hade därmed möjlighet att resa runt i landet och besöka lokaler med grottbosättningar samt bese ett betydande antal grottmålningar. Alla med undantaget ovan var ytterst hjälpsamma. Dock gick det inte att planera framtida insatser.

Det var tidigt 1993 som en kollega i Harare skickade ett brev och informerade om att ”häxan” hade blivit avskedad och att ”kusten var klar”. Jag var tillbaka i Harare samma sommar och nu med stöd från alla involverade fick jag möjlighet att gå igenom ett betydande antal fyndmaterial och därmed lägga upp en plan för framtiden. Projektet kom

Figur 2.
Pågående utgrävning i
Rucheragrottan,
nordöstra Zimbabwe.
På grottväggen fanns
rikligt med målningar i
flera lager liksom påford
lera formad som
elefanter. (Foto: Lars
Larsson 1996.)

att omfatta arkeologiska insatser men också doktorandstudier för en zimbabweansk arkeolog. Genom anslag från SIDA:s forskningsråd (SAREC) kunde planen realiserats. För att lära sig grunderna i stenåldersarkeologi vistades doktoranden i Lund under mer än ett halvår. Efter ett tidigare lika långt besök i Uppsala hade han lärt sig uppskatta den svenska vintern och kände sig genast hemmastadd.

Forskningen kom att inriktas på frågeställningar vilka berörde samhällsutvecklingen under Middle Stone Age (mellanpaleolitikum, ca 200.000–25.000 år sedan) och Late Stone Age (senpaleolitikum och mesolitikum (25.000–2000 år sedan) i norra Zimbabwe. Under tre säsonger (1995–1997) undersökte vi två större boplatser (Zombempata och Ruchera) i grunda grottor samt under den sista säsongen ett par mindre grottbosättningar (Larsson 1996, 2001, 2007).

Fältinsatsen inleddes efter det panafrikanska arkeologimötet i Harare 1995. Med hjälp av professor Sinclair och min zimbabweanske doktorand ordnade vi arbets- och övernattningslokaler på den gård inom vars ägor vi skulle genomföra utgrävningen. Vi fick ta över tre höga torklador för tobak.

När jag funderade på sammansättningen av den grupp svenskar som skulle följa med till Zimbabwe fick jag rådet att inte ta med kvinnliga medlemmar. Det var något jag reagerade på då i min uppfattning är att en kombinerad grupp är den ultimata. Jag har alltid försökt kombinera en grupp fältarkeologer att rymma både män och kvinnor – det blir det bästa resultatet. Eftersom denna insats var den första för mig på en annan kontinent så följde jag rådet. Nu i efterhand kan jag inte förstå varför kvinnor skulle ha uteslutits. Visst såg många män ned på kvinnor men en kvinna som genom sin utbildning och framtoning markerade sin position hade inte några problem i de sammanhang som jag stötte på. Detta gällde även för de afrikanska kvinnorna. Det gäller ju också att man med sitt deltagande i ett annat land på olika sätt markerar att man inte accepterar förhållanden som bryter mot exempelvis FN:s stadgar (www.humanrights.gov.se/extra/pod/?id=71&module_instance=6&action=pod_show).

Jag kommer alltid att minnas hur de svenska kvinnliga arkeologerna vid utgrävning i Portugal ett år tidigare genom sin seghet vid igenfyllandet av schakt närmast knäckte några machoinfluerade portugisiska arkeologi-

assistenter. Jag är helt övertygad om att deras nedlåtande syn på kvinnor fick sig en rejäl knäck. Annars måste jag påtala att situationen vid utgrävningarna i Portugal – vi höll på där i nästan 15 år – var mycket lika den förhållandevis jämställda situationen i Sverige. Genom sin månghundraåriga position som kolonialmakt finns det i Portugals befolkning en betydande inblandning av folk från olika delar av världen. Detta har bidragit till en betydligt större tolerans inte bara mellan folkgrupper utan också mellan könen än i exempelvis grannlandet Spanien.

Att begrunda

Fältarbetet i Zimbabwe fungerade utmärkt och fyndmaterialet blev större än vi hade beräknat. Behovet av personal för rengöring av fynden blev akut. Invid torkkladorna där vi bodde fanns den by där merparten av dem som arbetade på gården bodde. Vi spred ut ett meddelande om anställning. Svaret blev större än förväntat. Flera kvinnor – inga män – ville hjälpa till. Vi anställde två kvinnor som var glada att få arbete men lika ledsna när de kom tillbaka nästa morgon. Deras män tillät dem inte att arbeta för oss. Förklaringen var att männen som för tillfället var arbetslösa inte kunde acceptera att deras hustrur hade ett betalt jobb. Men att själva jobba med något så nedsättande som artefaktvätt kunde de inte acceptera. Efter ytterligare en ansökningsomgång fick vi äntligen napp då två ogifta kvinnor fick jobb hos oss.

Mellan tobaksladorna och byn fanns ett trådstaket som hölls bevakat. Byns kvinnor kom ofta till stängslet och deltog i de sånger som sjöngs av fyndtvättarna. Det har aldrig varit så lättsamt och uppiggande att tvätta fynd som då. Att vi svenska män deltog i tvättningen blev ett stående skämt bland kvinnorna i byn. När vi träffade bybor i andra sammanhang uppvisade männen ett allvarligt ansikte medan man hörde kvinnliga skrattsalvor bakom ryggen. Mitt intryck var dock att vi av kvinnorna uppfattades som märkliga men inte med en negativ markering.

När man arbetar i södra Afrika är det viktigt att förstå att det finns betydande motsättningar mellan olika folkgrupper. I det arbetslag som formades ingick personer både från huvudgruppen *shona* och minoritetsgruppen *ndebele*. Några tydliga motsättningar kom inte ”till

ytan” men det fanns en klar antagonism som uppträdde vid vissa diskussioner. Speciellt då de tillhöriga *shona* försökte ignorera eller bortförklara påståendet från dem tillhörande *ndebele* om angrepp med inslag av etnisk rensning som ägde rum de första åren efter staten Zimbabwes bildande.

Korruption uppfattar jag som en verklig plåga för världssamfundet och det mest betydelsefulla fenomenet som förhindrar en positiv förändring i många utvecklingsländer. Det råder inte någon tvekan om att jag varit utsatt för detta fenomen. Då har jag som naiv och dum svensk inte låtsats förstå vad man med mer eller mindre tydliga påtryckningar försökte bedriva. Turligt nog har försöken därmed avbrutits. Men i detta avseende så skall vi svenskar inte ”slå oss för bröstet” och tycka oss så mycket bättre än andra. Jag har upplevt tydliga försök till korruption även i Sverige och har fått intryck av att företeelsen är i tilltagande. Vi bör vara ytterst uppmärksamma på denna företeelse som är extremt kontraproduktiv i många avseenden.

En annan företeelse som vi i min generation nog var den förste att undslippa var en motsättning mellan akademiker och icke-akademiker. Den var tydlig i Sverige för bara några årtionden sedan men förekommer i ett stort antal länder i Europa och andra världsdelar. I Zimbabwe var den uppenbar och ibland var det svårt att skilja mellan denna av akademiker bedrivna ringaktning av ickeakademiker och stammotsättningarna. Det fanns en tydlig skillnad, sannolikt inte mellan vilka stammedlemmar som hade tillträde till högre studier, men definitivt ett urval av vilken stamtillhörighet som favoriserades för högre tjänster.

Nepotism var då jag arbetade i Zimbabwe ganska utbrett. Ett par gånger råkade vi ut för detta men det var först i slutet av grävningssäsongen som jag helt förstod sammanhangen. Det rörde sig främst om anställning av personer som skulle ansvara för grävningsslagens underhåll. I ena fallet anställdes en kock som visade sig vara ytterst aktsam om matbudgeten med resultat att vi nästan varje dag fick äta majsgröt (*zadsa*). Det är nyttigt men ack så smaklöst. Nästa säsong anställdes en ny kock som var ytterst duktig och kunde variera råvarorna i all oändlighet. I båda fallen var det verkliga systrar till dem som föreslog anställningen. Det visade sig vara ytterst svårt för oss svenskar att reda ut familjeförhållandena. En syster och bror

behövde inte ha samma betydelse som vi avser. Det kan vara betydligt mera avlägsna i familjerelationen och i vissa fall tillhöra en annan familj eller ha en helt annan tillhörighet inom stammen. Inte heller vad avser denna företeelse har vi så mycket att ”hurra för”. Exempelvis tillsättningen av historieprofessurer i Sverige under tidigt 1950-tal var ordentligt insmetad med nepotistiska inslag (Myrdal 2010:60ff).

Ett faktum som vi svenskar måste acceptera utomlands är att tid är något relativt. Vi är vana vid att komma i tid. Vad som menas med att komma i tid kan variera högst påtagligt från land till land. Följer man bara de för landet rådande uppfattningarna så går det ganska bra. Det gäller därför att ”gilla läget”. Att sätta igång och överföra våra regler utomlands medför endast problem. Kanske man kommer igång senare på morgonen men då måste beaktas att man stannade kvar på sin arbetsplats långt in på sena eftermiddagen eller kvällen. Det kan också vara direkt nyttigt för en svensk att komma in i en annan arbetsrytm – även om detta inledningsvis kan vara starkt stressande. Det är sällan ett ”vinnande koncept” att ta med sig svenska regler till ett annat land. Efter ett tag finner man goda förklaringar till varför man beter sig som man gör.

Under tre säsonger fortsatte fältarbetena i Zimbabwe. Ett förhållande som verkligen har etiska relationer är den omfattande utbredning som AIDS har fått i inte minst södra Afrika. Idag räknar man med att mellan 25 och 40 %, beroende på olika länders statistik, av de yngre är drabbade av HIV eller AIDS. Det framgick tydligt att ett par av de grävningsassistenter som ingick i gruppen levde på ett sådant sätt att de låg i riskgruppen. För dem var det självklart att under veckosluten besöka bordeller i närliggande städer. Vi försökte förklara riskerna men de menade att vi överdrev och att de kände till botemedlen ifall de blev smittade. Båda har sedan dess dött i AIDS.

Under vår senaste fältinsats hyrde vi ett hus i utkanten av en stad. Vi fick god kontakt med kvinnorna i området som berättade för oss att de var väl medvetna om riskerna. Deras män gick ibland på bordell som en självklar fritidssysselsättning. För att inte ”frysas ut” inför slakten kunde dessa kvinnor inte förneka männens deras ”rättigheter”. Att försöka ändra dessa beteenden måste vara den viktigaste insatsen för att stoppa spridningen av AIDS men ytterst svår att genomföra i ett samhälle där

bordellbesök ingår i livsstilen även för gifta män.

Ett annat förhållande som jag uppfattade som något märkligt ur ett svenskt perspektiv var den förhållandevis stora gruppen av absolutister, speciellt bland akademiker. Förklaringen var att hög alkoholkonsumtion är vanlig i det zimbabweanska samhället. Flera av dem som var absolutister berättade för mig att de i familjen eller släkten hade upplevt alkoholism. De menade att det enda säkra sättet för att inte hamna i samma situation var att bli absolutister – att bli alkoholkonsumenter på en acceptabel nivå menade de var ytterst svårt och sällan accepterat. Den vanligaste konsumtionen gällde något som betecknades som öl. Visst finns det gott öl i Zimbabwe men det flertalet avsåg, var snarare en form av fruktvin där nästan allt som kunde jäsa blandades i.

En händelse kan exemplifiera problemet med den utbredda alkoholismen. Samtidigt med anställning av de två kvinnorna så uppstod behov av att anställa ytterligare en person att delta i utgrävningarna. I Sverige kan det uppfattas som lyx att anställa ett antal personer för diverse insatser men i Zimbabwe liksom i flera andra länder uppfattas det som en självklarhet. En ung man blev anställd och han visade ett utmärkt handlag och var snart en integrerad medlem av grävgruppen. Strax innan vi avslutade utgrävningen frågade han försynt ifall lönen istället för reda pengar kunde överlämnas till en lantbruksskola där han önskade läsa vidare. Vi träffade rektorn för skolan och ett läsår ordnades. En utmärkt lösning tyckte både vi och den unge mannen. Däremot fick vi snart och konkret veta att hans alkoholiserade pappa haft helt andra planer för hur lönen skulle förbrukas.

Jag har en ganska pragmatisk syn på arkeologiska fältinsatser såväl i mera utvecklade länder som i utvecklingsländer. Ifall det ger en positiv effekt på den egna forskningen och gästlandets forskning där man också involverar kolleger och studenter från det land man arbetar i så ser jag inte några större problem av etisk natur. Möjligen kan andra uppfatta att denna inställning borde ifrågasättas och kritiseras men i så fall blir det deras uppgift. Jag tror inte att någon som kommer utifrån helt kan relateras till de föresällningar som finns inte minst i lokalsamhället. Detta framgick tydligt under projektets sista fältinsats som avsåg utgrävningar på flera platser i nordöstra Zimbabwe. Här stötte vi på den lokala uppfattningen att vissa platser var olämpliga att besöka. Häxor och trollkarlar – det var

de beteckningar som användes av våra kolleger – hade bebott eller på andra sätt använt platserna. Här fanns olika uppfattningar bland de zimbabweanska deltagarna. Vissa hade inte några betänkligheter när det gällde att besöka dessa platser medan andra var negativa till detta. Det visade sig – kanske kan man anföra ”som tur var” – att inte någon av dessa platser uppvisade spår av bosättning. Därmed kom vi inte i konflikt med lokalbefolkning som för övrigt inte visade någon som helst intresse i våra grävningar. Ett klassbesök från en närbelägen skola var den enda större reaktionen på vår aktivitet. Vi hade förväntat oss fler skolklasser under den tid som vi bodde i en skola och berättade för lärarna vad vi höll på med, men inga dök upp. De enda besökarna var kolleger (vita) från när och fjärran.

Forntid och nutid

Intrycket var att undervisningen om de rika fornlämningarna, inte minst alla grott- och klippmålningar, var eftersatt. Intresset för dessa målningar uppfattades som en angelägenhet för den vita minoriteten. Tyvärr förekom det att gamla målningar utsattes för åverkan genom att man med kol från nytända eldstäder tecknade eller skrev namn tvärs över målningarna. Ännu värre var att man på vissa platser hade skrapat bort delar av den bemålade ytan. Vägbyggen och anslagstavlor har bidragit till att göra klippmålningarna mera tillgängliga, inte minst för stadsbefolkningen. En del av dessa besökare har inget intresse för att bevara fornlämningen intakt utan finner nöje i att demolera. Under oroligheterna det senaste årtiondet har det kommit uppgifter om att denna destruktion har accelererats. Den bästa insatsen för målningarnas bevarande är att hos lokalbefolkningen informera om dess värde och betydelse för den egna förhistorien. Lyckas man väl göra lokalbefolkningen stolt över sin historia så har man nått långt. Ännu bättre är om besöken till målningsplatser sker under ledning av en lokal guide. Under den tid vi genomförde fältinsatserna fick jag intrycket av att det fortfarande var den anglosaxiska (koloniala) historiesynen som dominerade även om informativa och lättlästa böcker om förhistorien generellt och grott- liksom klippmålningar specifikt hade publicerats. I ett par böcker

om grottmålningar utgivna under senare år har man undvikit att ge detaljerade anvisningar om var de är belägna. Här finns således en önskan om att ge mer information men också en strävan mot att inte göra målningarna alltför tillgängliga.

I början av 2000-talet blev situationen för fortsatt forskning i Zimbabwe allt besvärligare. De s.k. veteranerna från inbördeskriget på 1980-talet började trakassera de vita lantbrukarna liksom vita besökare. Många av dessa veteraner hade knappast uppnått mer än småbarnstadiet när inbördeskriget tog slut. Det mest tragiska i detta sammanhang var att de som utförde merparten av arbetet på de gårdar som konfiskerades drevs iväg av ”veteranerna” samtidigt med de vita ägarna. I en verklig jordreform, som var nödvändig, var det lantarbetarna som borde ha tagit över gårdarna. De visste hur de skulle skötas så att avkastningen räckte för dem och blev över för avsalu. Nu blev det höga dignitärer inom regeringspartiet som tog över och dessa liksom ”veteranerna” hade inte någon som helst kunskap om hur ett jordbruk borde drivas. Tyvärr har denna fördrivning av flera hundratusentals lantarbete inte blivit lika uppmärksammas som de brutala angreppen mot vita gårdsägare.

Det är ytterst tragiskt att följa utvecklingen mot kaos och hungersnöd i ett land som bara för några år sedan var ett av Afrikas mest välmående länder på god väg mot demokratiskt styrelseskick och som därtill kunde exportera betydande mängder jordbruksprodukter. Afrika är den på naturresurser rikaste kontinenten. Tyvärr har särintressen i form av stammotsättningar i många länder förhindrat en demokratisk utveckling och ofta permanentat den ledande gruppens närmast diktatoriska ställning. Problemen med frånvaro av demokratisk utveckling anses av många hänga samman med den koloniala tiden. Men flertalet länder har varit självständiga i fyrtio år! Detta kan jämföras med länderna under ett sovjetiskt ok som på mindre än tjugo år efter befrielsen väsentligt har förbättra situationen för medborgarna. Det är stammotsättningarna som är det tunga ok vilket de flesta afrikaner måste uthärda. Kan man agera gemensamt mellan folkgrupperna så finns det goda förutsättningar för de afrikanska länderna. Men tyvärr finns inte någon tydlig förändring i sikte, snarare det motsatta med tendenser i exempelvis Sydafrika till en allt tydligare motsättning mellan grupper som tillhör olika stammar.

Insatser i Sydafrika

År 1993 blev det acceptabelt från alla statliga och andra institutioner och föreningar i Sverige att besöka Sydafrika och jag tog tillfället i akt. Det rådde en ganska tät stämning och många befarade att ett inbördeskrig skulle bryta ut. Bland akademikerna av olika hudfärg rådde liksom i Zimbabwe inte några motsättningar. Jag fick möjlighet att besöka Sydafrika ett flertal gånger så det var dit jag åkte för att planera fortsatta insatser då situationen i Zimbabwe blev alltför svår.

Under några besök hade jag fått möjlighet att analysera ett material från en mindre boplatz i närheten av Clanwilliam i norra delen av Western Cape, sydvästra Sydafrika. Här blev det också möjligt att genomföra en kompletterande arkeologisk undersökning år 2008 (Larsson 2010; Högberg & Larsson 2011). Fyndplatsen tillhör Middle Stone Age och kunde dateras till omkring 80.000 år.

Även under utgrävningstillfället fanns det reminiscenser kvar av motsättningar mellan olika folkgrupper. Ägarparet till den gård inom vars ägor vi genomförde den arkeologiska undersökningen, hade redan tidigt tagit ställning för samverkan mellan svarta och vita. Detta markerade de genom att byta kyrkosamfund. Detta är något som oftast tydligt markerar vilken uppfattning man har till samarbetet mellan olika folkgrupper i Sydafrika. I varje större ort finns det vanligtvis mer än tioalet olika församlingar. Genom bytet av församling kom ägarna att bli närmast utfrusna från de vanligt förekommande föreningarna i det boerland som området tillhör. Öppenheten mot det rådande samhällssystemet har ägarparet markerat genom att göra ett stort område med klippmålningar tillgängligt för allmänheten. Här bör beaktas att överträdelse av annans mark vanligtvis renderar dryga böter. Denna öppenhet har kombinerats med uthyrning av stugor i gårdens närhet och inredande av ett khoisan-kök där lokala rätter serveras (www.travellersrest.co.za). Jag har sällan ätit en så god dessert som den passionsfruktsglass som där serverades!

I ett lokalt perspektiv kan ett tydligt etiskt problem presenteras. Å ena sidan finner vi gårdsägarparet ovan som visar en öppen attityd mot omvärlden, å andra sidan är den intilliggande gården omgärdad av ett flermeterhögt stängsel med tydliga skyltar om att obehöriga inte äger

tillträde. Här har ett konsortium inrättat ett lyxhotell (www.bushmanskloof.co.za). För en betydande summa körs gästerna från Kapstaden till gården där man inrättat ett reservat inte bara för personer stadd vid god kassa utan också för ett antal vilda djur att bese. Därtill är ett viktigt dragplåster det faktum att det finns bushman-målningar att besöka med guidning av den servicepersonal som ser till de gästades behov.

Här framträder två riktningar att prioritera – demokratisk eller ekonomisk utveckling – beroende på vilken strategi man föredrar. Intressant är då att fundera kring exempelvis neolitiska monument av jord och sten där just tillgängligheten för och uteslutande av vissa samhällsgrupper anses vara ett sätt för de styrande att under neolitisk tid hantera och manipulera sina underlydande (Bradley 1998).

Jag vill här passa på att informera om ett projekt *Living Landscape* i Clanwilliam, norra delen av Western Cape i Sydafrika, som initierats av arkeologiprofessorn John Parkington (www.cllp.uct.ac.za). I det aktuella området finns rikligt med både boplatser och klippmålningar. John har genom främst skolorna i staden fått igång olika aktiviteter som inriktas på att väcka ett intresse för förhistorien och historien liksom dess lämningar (www.cllp.uct.ac.za). Genom olika anslag, både nationellt och internationellt, har han lyckats etablera ett centrum som rymmer en verkstad för tillverkning av olika smycken i traditionell stil liksom ett par hus för att kunna ta emot och bespisa besökande grupper som undervisas om olika aspekter av förhistoriska och historiska fenomen. Genom lokalt tränade guider förevisas platserna, främst klippmålningar i området. Det senaste insatsen omfattar en trädgård där plantor av betydelse både som föda och som medicin växer. Här informeras om människan och naturen med hjälp av ny pedagogik.

Slutord

Jag tycker att det är ytterst lärorikt att genomföra forskningsinsatser i utlandet. Det är inte bara det att man lär sig landets förhistoriska och historiska förhållanden. Det är också nyttigt att konfronteras med andra folks förutsättningar och uppfattningar. I Sverige har alltför länge funnits en form av agerande som världssamvete. Detta kan mycket lätt slå över i

ett översittarbete. Det är ofta nyttigt att göra jämförelser mellan ett ”svenskt slå-sig-för-bröset”-beteende och den livsstil bland befolkningen i ett annat land som man har svårt att acceptera eller så gärna vill förändra. Här avser jag naturligtvis inte direkt flagranta beteenden och ageranden som direkt går mot FN:s stadga om de mänskliga rättigheterna. Riktigt tydligt framgår detta när man skall försöka förmå vissa svenska byråkrater att acceptera sådana osvenska företeelser som treterminssystem i utbildningen och kvitton skrivna på torkade palmlblad. Förekommer det inte i Sverige så är det hart när omöjligt att förklara att det kan vara fullt acceptabelt i andra länder.

Det finns goda riktlinjer, både svenska (*Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis* 2000) och internationella (*The EAA Code of Practice* 1997), för hur arkeologiskt fältarbete och forskning skall bedrivas såväl hemma som i utlandet. Följer man dessa så bör en utlandsinsats bli acceptabelt genomförd. Men det finns, som ovan anförts, flera olika situationer där man ställs inför mer eller mindre svåra beslut. Korruptionen uppfattar jag som den mest utbredda och också svårast att hantera. Den kan omintetgöra de bästa intensioner och planer. I flera länder där tjänstemän, inte minst i lägre positioner, har en dålig lön förutsätts att den resterande inkomsten skall bestå av bestickning. Från kolleger inte minst i anglosaxisktalande länder berättas om hur välmenande projekt helt har fått avslutas just därför att någon krävt en personlig ersättning för att bevilja ett viktigt tillstånd. Jag har sluppit ifrån denna situation och är ytterst tacksam för detta.

Anställning av personer för flera olika insatser kan ur ett svenskt perspektiv uppfattas som en lyxsituation men anses i många länder som en självklarhet. Att det inte är av lyxkaraktär framgår av att man som arbetsgivare inte bara har ett ansvar för den anställda utan också i vissa fall för hans eller hennes familj. När någon blir sjuk i familjen anses det som en självklarhet att arbetsgivaren har ansvar för att ordna sjukhusbesök mm.

Avslutningsvis vill jag råda presumtiva forskare för insatser i utlandet att ge akt på de regler och normer som finns i landet – att ta seden dit man kommer.

Referenser

- Bradley, R. 1998. *The Significance of Monuments*. On the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe. London: Routledge.
- Högberg, A. & Larsson, L. 2011. Lithic technology and behavioural modernity: New results from the Still Bay site, Hollow Rock Shelter, Western Cape Province, South Africa. *Journal of Human Evolution* 61:133–155.
- Larsson, L. 1996. The Middle Stone Age of Zimbabwe. Some aspects of former research and future aims. I: Pwiti, G. & Soper, R. (eds.), *Aspects of African Archaeology. Papers from the 10th Congress of PanAfrican Association for Prehistory and Related Studies*. Harare, 201–206.
- 2001. The Middle Stone Age of Northern Zimbabwe in a Southern African Perspective. *Lund Archaeological Review* 2000:61–84.
- 2007. The Middle Stone Age of Northern Zimbabwe. Perspectives from the excavations of two sites. *Zimbabwe Prehistory Journal* 27:18–30.
- 2010. What Can Be Found in a Hollow Rock? A site from the Middle Stone Age in Western Cape, South Africa. I: Burdukiewicz, J. M., Cyrek, K., Dyczek, P. & Szmczak, K. (eds.), *Understanding the Past*. Papers offered to Stefan K. Kozłowski. Warsaw, 199–206.
- Myrdal, J. 2010. *The Dövring Saga*. A story of academic immigration. With contributions by Gabriel Söderberg. Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien, Handlingar Historiska Serien 24. Stockholm.
- Walker, N. J. 1995. *Late Pleistocene and Holocene Hunter-gatherers in the Matopos*. An archaeological study of change and continuity in Zimbabwe. *Studies in African Archaeology* 10. Uppsala.

Internet

- Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna 1948 www.humanrights.gov.se/extra/pod/?id=71&module_instance=6&action=pod_show.
- The EAA Code of Practice 1997 www.e-a-a.org/codeprac.htm
- Svenska Arkeologiska Samfundets principer för god arkeologisk praxis 2000 www.arkeologiskasamfundet.se/Dokument/Div_pdf/Principer_ark_praxis.pdf.